

Jászzákóhalma élő állatneveinek néhány antropomorf vonása

1. Az antropomorfizációról. Az antropomorfizáció, az antropomorfizálás lényege az, hogy az ember saját alakját, formáját, viselkedését látta megvalósulni az őt körülvevő világban s annak számára nehezen vagy alig érthető, értelmezhető elemeiben, összetevőiben: „... a primitív ember szemléletében az egész világ emberszerű volt” (Világirod. Lex. I, 209). Ennek nyomán az ember szellemi produktumaiban is feltűnt: „Az ösköltészetben és a primitív költészetben fellelhető állatábrázolásokban ... az antropomorfia valóságos, eleven hitre épült ...” (uo.). Kísérője lett – s ma is az – a vallásnak, az azt megelőző és azzal összefonódott mágianak. Sajátos szerepet kapnak ebben a gondolkörben a nevek. GORDON CHILDE a következőképp vélekedik: „Mind a mai félig civilizált népeknél, mind az ókor kultúrnepeinél a mágia általános érvényes alapgondolata az, hogy a dolog neve titokzatos módon azonos magával a dologgal; a szumir mitológiában az istenek úgy 'teremtene meg' valakit, hogy a nevét kimondják. Ezért egy dolog nevének ismerete a varázsló számára egyet jelent e dolog fölötti hatalommal ...” (Stufen der Kultur. Stuttgart, 1962. 168–9. Idézi LUKÁCS GYÖRGY, Az esztétikum sajátossága. Magvető, 1965. I, 101). Egy másik jeles szerző, FRAZER szerint: „... a név és az ezzel megjelölt személy vagy dolog közti kapcsolat nem merőben önkényes és eszmei, hanem tényleges és lényegét érintő, mindkettőjüket átfogó kötelék, és egy emberrel éppúgy űzhető varázslat a neve segítségével, mint a hajával, körmével vagy teste bármelyik fontos részével. Sőt, a primitív ember a személye rendkívül fontos részének tekinti, és ennek megfelelően védi is” (J. FRAZER, Der goldene Zweig. Leipzig, 1828. Idézi LUKÁCS GYÖRGY uo.).

Az antropomorfizáció tehát a világhoz fűződő sajátos emberi viszony. Olyan viszony egyszersmind, amelyet az emberi gondolkodás egészében és részleteiben igyekezett meghaladni, és ez a folyamat ma is tart. A tudományos gondolkodás ugyanis éppen ennek ellenkezőjét tekinti céljának (vö. LUKÁCS GYÖRGY i. m. A visszatükrözés dezantropomorfizálása a tudományban. I, 143–209).

2. Az állatnevek antropomorf vonásai. E régi szemlélet, látásmód nyomaait őrzi például a népi hiedelem csodatevő szarvasa, a totemállatok tisztelete, de az irodalomban élő állatalakok, amelyek különös, ember léptékű képességek megtestesítőiként hasonló szerepet kapnak. Ennek szelídült elemei bukkannak fel a mai állatnevek némelyikében is, természetesen eléggé áttételesen. Ebben az esetben már nem a hiedelemvilág komponensei munkálnak, hanem egyéb tényezők játszanak szerepet.

Lukács György idézett munkájában egy nagy rendszer részeként tárja fel a háziállatok viselkedésének néhány jellemző eredőjét, majd ennek 1. (első jelzett) jelzőrendszerbeli jelentkezését: „Hogy reflexrendszerük igazi természetét és fejlesztheségét helyes szempontból ítélhessük meg, előbb tisztáznunk kell azt az életfeltételeikben bekövetkező 'forradalmat', amelynek az a lényege, hogy a szabadságukban kibontakozott létezésük az emberekkel való állandó érintkezéssé változott. Mindenekelőtt ... elmarad a környezet két legdöntőbb tényezője, amely az állatok normális életében feltétlen és feltételes reflexüket létrehozta: az élelem keresése és mindig veszélyeztetett életük védelme. ... Ehhez járul még az is, hogy egyes háziállatokat ... részben tökéletesen új feladatok elé állítják, amelyek nem nőnek ki szervesen saját kialakulásukból, mint az ember esetében, hanem ezeket kizárólag az emberek szükségletei kény-

szerítik rájuk. ... Világos, hogy az állatnak itt teljesen új reflexeket kellett kifejlesztenie és rögtönöznie, amelyek gyakran szögesen ellentmondanak született ösztöneinek, és ennek következtében olyan feladatokat, nehézségeket kell legyűrnie, amelyek gyakran ... túlmutatnak természet adta látkörükön" (i. m. II, 78–9). Az új reflexeket a szerző *mozgás- és érintkezésfantáziának* nevezi, amelynek segítségével a domesztikált állatok képesek a gyökeresen megváltozott helyzetre reagálni. Ez az alapja annak a *sajátos viszony*nak, amely az állattartó, -tenyésztő embert és az állatot összeköti, és egyben ez az alapvető oka annak, hogy *ember-szerű* nevet adunk a számunkra kedves és fontos négylábúnak.

J. SOLTÉSZ KATALIN a probléma névtani lényegét a következőképp fogalmazza meg: „Az állat- és tárgynevek fő funkciója éppúgy az azonos fajon belüli megkülönböztetés és azonosítás, mint a többi tulajdonnévfajtaté, de keletkezésükben még egy fontos tényező játszik közre: az *antropomorf szemlélet*. Amikor az ember nevet ad egy állatnak, ezen a néven szólítja ..., többé-kevésbé embernek tekinti; ... Az antropomorfizmus abban is megmutatkozik, hogy az állat- és tárgynevek sokszor személyt jelentő szók" (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 70). És valóban. A jászági ember is szinte az embervilág részeként tartja számon a háziállatokat, segítőt. Az állatok „értik” a nevüket, „hallgatnak” rá. A párban „dolgozó” ökör és ló már a „társ” nevének hallatán „mozdul”, tehát *Herceg-Báró, Dallos-Madár, Betyár-Zsandár* névpárra két-két igavonó indult valaha. Az istállóba kötött szarvasmarha „észreveszi”, ha a gazdának rossz kedve van, s annak megfelelően viselkedik. Az állatnevek tehát *szólítónevek*, és legfeljebb járlatlevélben töltöttek be más funkciót, amikor még a név feljegyzése divatban volt, és azon ritka beszédhelyzetben, amikor névén kellett a jámbor állatot említeni.

A fentiek és még számos egyéb ok miatt lesznek az állatnevek Jászkóhalmán is emberszabásúak. Ennek egyik megnyilvánulási formája, hogy személynévvel, első sorban és csaknem kizárólag utónévvel illetik, nevezik a háziállatokat. Ritkán az is megesik, hogy az utónév hivatalos változatát használják állatnévként: *Ibolya, Katalin, Mihály, Piros, Piroška, Sándor* stb. Jóval gyakoribb az utónevek becézett alakjának ilyen funkciójú alkalmazása: *Böske, Bérci, Rudi, Sanyi, Zsófi, Szuzsi* stb. Az is ritka eset, hogy személyeket teljes keresztnévükön szólítunk meg. Erre legfeljebb akkor kerül sor, ha valakinek különleges szokása, társadalmi-társasági helyzete lehetővé, illetve szükségessé teszi. Mindebben szerepet játszik, játszhat az életkor is.

A másik alapvető változat a személyt jelentő közszók állatnévként való használata: *Ficsúr, Huszár, Káplár, Kéry, Rabló, Remete, Tímár, Vadász, Vándor, Zsarnok* stb. (szarvasmarha); *Apacs, Betyár, Bojtor, Doktor, Fickó, Kántor, Lord, Szultán, Vitéz* stb. (kutya); *Baba, Pajtás* (ló). Ugyancsak fontos névtényező azoknak a főnevezített mellékneveknek a sora, amelyek a mindennapi beszédben első sorban emberi tulajdonság megnevezésére használatnak: *Gögös, Halvány, Hetyke, Merész, Rangos, Vadóc* stb. Ez utóbbi névcsoport ugyanúgy antropomorfnek tűnik, bár dinamikája és eredeti jelentése miatt más súlyú ebben az összefüggésben is, mint a személyt jelentő szavakból születő névcsoport.

A két névcsoport azonos funkciójú, de jelentéstani tekintetben lényeges különbség érzékelhető közöttük. Az utóbbi névcsoport elemei egészen erőteljes közszói tartalmakat közvetítenek, a személynévi eredetűek közvetett, eleve meglevő tulajdon-

névi funkciójukból következően tükröznek jelentést. A személynévi eredetű állatnevek is igen sokfélék. Legnagyobb számban azok az utónevek jelennek meg állatnévként, amelyek a személyek jelölésére ma is használatosak, de a mitológia, a görög-római történelem egy-egy szereplője, alakja is felbukkan: *Zeusz, Sámson, Cézár, Néró, Néri, Hektor*. Megesik, hogy egészen ritkán használt személynév jelenik meg állatnévként: *Cicél*. Ez a név a környék falvaiban szinte ismeretlen, Jákóhalmán azonban 1895 és 1908 között többször előfordult, és ma állatnévként születik újjá. Érdekes szemügyre venni azt az egy női nevet, amely minden vizsgált állatfaj egy-egy egyedének a megnevezésére is szolgál: *Zsuzsi*. A ma élő személyek megnevezésére nem túl gyakran, de nem is ritkán használatos, hiszen a 11. leggyakoribb keresztnév, és összesen 41 viselője van a faluban. Érvényes rá az alábbi szabály: „Arra ... nem árt ügyelni, hogy a hívónév kevés mássalhangzót tartsalmazzon, és lehetőleg egy vagy két szótagból álljon, vagyis rövid és jól kimondható legyen” (Szirák János—Veress István, *A kutya hétköznapijai*. Bp., 1986. 141). Sajátos jelenség továbbá, hogy a *Virág* női névként nem szerepel az 1984. évi nyilvántartásban, szarvasmarhanévként viszont többször előfordul.

A jákóhalmi állatnévanyagban 40 százalékot tesznek ki az utónevek, de az átlagon belül elég nagy a szóródás:

macskanevek	52,3%
sertésnevek	40,9%
lőnevek	35,1%
sarvasmarhanevek	17,—%
Átlag	39,5%

Ugyancsak jelentős azoknak a neveknek az aránya, amelyek személyt jelentő szókból alakultak, esetleg személyek tulajdonságát jelölő szóként váltak állatnévvé (csaknem 15%). Az állatneveknek majdnem fele embert idéz, ember szemléletű, léptékű. Így maradt fenn az ember és az élő természeti környezet kapcsolata, s így jelenik meg a nevek világában a második jelzőrendszer és első jelzett jelzőrendszer kapcsolata.

FARKAS FERENC

A nevek szerepe idiómáinkban (O. Nagy Gábor gyűjteménye alapján)

1. A népnyelvnek és a magyar kultúra történetének kiemelkedően fontos kincsétára a Magyar szólások és közmondások című kötet. Nyelvi anyaga rendkívül színes, benne sajátosan viselkednek tulajdonneveink. Ebben a dolgozatban az őket tartalmazó idiómák néhány jellemző vonását igyekszünk bemutatni.

A tulajdonnevek közül a vizsgálatban szerepel a személynévek csoportja, kivülük a naptári nevek, a földrajzi nevek, az *isten (Isten), Jehova, Allah, Úr (Úristen)* tí-